

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

תוספת שביעית

יחידה מספר 2

בהלכות שבת למדנו שישנה חובה להוסיף מן החול לקודש. גם ביחס לשמיטה יש חובה דומה. המשמעות הפשוטה של תוספת שבת היא – החלת קדושת השבת על הזמן הקודם ליום השביעי. הגדרת תוספת שביעית לשנה הששית והשמינית מורכבת יותר. ביחידה זו נברר את היקף התוספת ומהותה.

תוספת שביעית לפני

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

ודמוסיפין מחול על קדש מנלן?
דתניא: בחריש ובקציר תשבת (שמות לד, כא), רבי עקיבא אומר: אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית - שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וגו'. אלא: חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית, וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות - אף קציר רשות. יצא קציר העומר שהוא מצוה. ורבי ישמעאל, מוסיפין מחול על קדש מנא ליה?
נפקא ליה מדתניא: ועניתם את נפשתיכם בתשעה, יכול בתשעה? תלמוד לומר בערב - אי בערב יכול משתחשך? תלמוד לומר בתשעה. הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום. מלמד שמוסיפין מחול על קדש. אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מנין? תלמוד לומר מערב עד ערב. אין לי אלא יום הכפורים, שבתות מנין? תלמוד לומר תשבתו. ימים טובים מנין? - תלמוד לומר שבתכם. הא כיצד? כל מקום שיש בו שבות - מוסיפין מחול על קדש

הגמרא מחפשת מקור לכך שיש להוסיף מחול על קודש¹. רבי עקיבא סובר שהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" נאמר על השמיטה, ורומז על "חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית, וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית". רבי ישמעאל סובר שפסוק זה עוסק בשבת, לא בשביעית. הוא לומד שמוסיפים מחול על הקודש מכך שבתיאור צום יום הכיפורים נאמר שהוא מתחיל "בתשעה", למרות שהוא "בעשור לחודש" - ללמדנו שאף בתשיעי יש חובה להתענות. הא כיצד? מוסיפים זמן מה מהתשיעי ומחילים עליו את קדושתו של העשירי.

❖ הרחבות – האם "בחריש ובקציר תשבות" נאמר על שמיטה?

נשים לב להסברו של רש"י לגבי תוספת שביעית:

רש"י מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

חריש של ערב שביעית - שלא יחרוש שדה אילן ערב שביעית חריש שיועיל לשביעית.
וקציר של שביעית - כגון תבואה שהביאה שליש בשביעית - אתה נוהג בה מנהג שביעית בשמינית.

רש"י מבאר שאין איסור בעצם החרישה בששית לפני השביעית. האיסור הוא לחרוש חרישה שתועיל לשביעית. כמו כן הוא מסביר שאין איסור קציר עצמאי מיד לאחר השמיטה. האיסור הוא לקצור את התבואה שהביאה שליש בשמיטה.
לעומת זאת, כאשר רש"י מסביר את תוספת יום הכיפורים שאחריו, הוא כותב כך:

רש"י מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

עד ערב - לילה הוא, ועד בכלל

כלומר, אמנם כתוב בפסוק "בעשור", אך קדושת החג כוללת את הזמן "עד ערב", ועד בכלל. לכאורה לימוד זה מתאים גם ללימוד של תוספת יום הכיפורים לפניו – קדושת העשור מתחילה בתשיעי, ולא בעשירי. אם כך, רש"י מבחין כאן בין שני סוגי תוספת מחול על קודש:

¹ ביחידה 27 לשיעורינו על הלכות שבת עסקנו בכך בהרחבה, עיי"ש.

א. איסור לעשות פעולות לפני ואחרי הזמן הקדוש שיש להן השפעה על הזמן הקדוש (לחרוש באופן שמועיל לשביעית, לקצור את צמח בשביעית).
 ב. הרחבת משך הזמן הקדוש. קדושת יום הכיפורים איננה חלה בי' בתשרי בלבד, אלא מתחילה בתשיעי לקראת ערב, ומסתיימת מעט אחרי תחילת י"א.²
 בסוף היחידה הקודמת עמדנו על השאלה אם חובת השמיטה מוטלת על האדם, או על הקרקע. מדברי הריטב"א והרי"ד שם עולה שבדומה לשביתת בהמתו בשבת, ובדומה לשביתת כלים בשבת (לפי בית שמאי, ראו הרחבה על כך [ביחידה 10 מהלכות שבת](#)), ישנה חובה להשבית את הארץ בשמיטה.³
 מדברי רש"י נשמע שתוספת שביעית היא בעלת אופי דומה. בית שמאי אומרים שאסור להתחיל מלאכה שהכלים ימשיכו ויעשו בשבת עצמה, באופן דומה רש"י מבאר שאסור לעשות מלאכות לפני השמיטה שיגרמו לעבודה של הארץ בשמיטה. זו מהות תוספת שביעית, בשונה ממהותן של תוספת שבת וימים טובים.

רבי עקיבא איגר מקשה:

רבי עקיבא איגר מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

קשיא לן: לרבי עקיבא דלא דריש כן ויליף משביעית, הא מזה לא מצינן למילף רק דין תוספת לענין איסור מלאכה, אבל לענין עינוי ביום הכיפורים מנא לן?

רבי עקיבא איגר מקשה: תוספת שביעית מכילה איסור מלאכה בלבד. גם אם נלמד שיש תוספת מחול על קודש בשבתות וימים טובים מכך שיש תוספת שביעית, נוכל להסיק שישנם איסורי מלאכה בלבד, אך לא נדע שיש להוסיף על עינוי יום הכיפורים! השפת אמת מתרץ:

שפת אמת מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

י"ל דפשיטא לגמרא דמה דמוסיפין הוי בכלל קדושת היום, וממילא מיתסר גם באכילה, כיון דחל עליו קדושת יום הכיפורים לענין מלאכה, והיינו דקרי לה 'מוסיף מחול על הקודש'.

השפת אמת אומר שצורת ההיסק שרע"א מציע איננה נכונה. רע"א מציע ללמוד איסורי מלאכה בתוספת שבתות וימים טובים מאיסורי המלאכה של תוספת שביעית. אך ההיסק הוא שונה. ההיסק הוא שכשם שיש תוספת לחלות השביעית לפני ואחריה, כך יש תוספת לחלות השבת, יום טוב ויום הכיפורים לפני ואחריה. אם יום הכיפורים מתחיל בט' בתשרי סמוך לשקיעה (ולא בי' בתשרי), ממילא יש להתענות כבר אז! מדוע רע"א מציע ללמוד איסורי מלאכה בלבד, ולא הסיק באופן שמציע השפת אמת? לכאורה רע"א מבין שתוספת שביעית איננה מחילה את קדושת השביעית לפני ואחרי השביעית, אלא אוסרת ביצוע של מלאכות מסוימות לפני ואחרי הזמן הקדוש. לכן לא ברור שנוכל ללמוד מכך איסורים אחרים (כמו תוספת עינוי לפני ואחרי יום הכיפורים). השפת אמת עונה לו שמשמעות תוספת מחול על קודש, הן לענין השביעית והן לענין שבתות וימים טובים, היא החלת קדושת הזמנים הקדושים לפני ואחרי היום/השנה עצמם. (בהרחבות נעיר שלפי הרמב"ם לכאורה דווקא יש קשר עמוק בין תוספת שביעית ותוספת עינוי ביום הכיפורים. הרבה מן הדברים הובאו גם [ביחידה 27 על הלכות שבת](#)).

❖ הרחבות – שיטת הרמב"ם – תוספת מחול על קודש רק בעינוי יום הכיפורים ותוספת שביעית

הטורי אבן מקשה על ההנחה שניתן להשוות בין תוספת שבת ותוספת שביעית. תוספת שביעית היא במודל של "שביתת כלים", ואילו תוספת שבת היא הרחבת הזמן הקדוש!

טורי אבן מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

קשה לי, דסוגיין אזלא דרבי עקיבא יליף תוספת לשבת ויום טוב מחריש של ערב שביעית היוצא לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית ... ואני תמה, מה ענין תוספת זה דיליף רבי עקיבא מחריש וקציר, לתוספת זה של שבת ויום טוב תוספת של חרישה ערב שביעית הנכנס לשביעית היינו שלא יחרוש בערב שביעית חרישה המועילה לשדה ואילן בשביעית ... לא שמעינן מינה שיהא אסור לקצור בערב שביעית, וכן לחרוש במוצאי שביעית, משום תוספת! ... ואילו תוספת שבת ויום טוב ... לגמרי להיפך: דמותר לחרוש קודם שבת ויום טוב חרישה המועלת לשבת

² ביחידה 27 לשיעורינו על הלכות שבת העמקנו בפן הזה, האם הכוונה היא שהזמן הרחב יותר "קביעא וקיימא", כלומר – מראש הוא מוגדר כנפרש על משך זמן רחב יותר, או שמוטל עלינו לבחור משך זמן להרחבתו, [עיי"ש](#).
³ כאמור, אין הלכה כבית שמאי. זאת מכיוון שאנו פוסקים שהשביתה בשבת מוטלת על האדם, לא על הכלים שלו. ביחס לשביעית יש פן של חובת השבתת הקרקע המוסכמת על רבים מן הראשונים והפוסקים. ההשוואה נועדה להצביע על מודל מקביל, למרות שבשבת אין הלכה כבית שמאי לענין זה.

ויום טוב ... וכן מותר לקצור בחול פירות שהביאו שליש בשבת ויום טוב, ואסור לחרוש ולקצור וכן שאר כל מלאכות סמוך לשבת ויום טוב מעט לפנייהם או לאחריהם משום תוספת שבת ויום טוב, ואם כן ... תרי מילי נינהו, ולא דמו להדדי!

הצדדים הללו לכאורה עולים כהוה אמינא ומסקנה בדברי התוספות במסכת מועד קטן. סוגיית הגמרא סבוכה מעט, ולכן נעיין בה במקטעים.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד ב

רבי יוחנן אמר: ימים שהוסיפו חכמים לפני ראש השנה, והכי קאמר: יכול ילקה על תוספת ראש השנה, דאתיא מבחריש ובקציר תשבת

לא ניכנס כרגע לדיון הגמרא אם לוקים על התוספת או לא. ברגע מעניינים אותנו דברי תוספות:

תוספות מסכת מועד קטן דף ג עמוד ב

ואם תאמר: מלקות מנלן? והלא לא כתיב בתוספת לאו, אלא עשה גרידא, "בחריש ובקציר תשבות"! איכא למימר דמ"בחריש ובקציר" מפקינן דצריך תוספת, כלומר שהשביעית מתחלת משנה הששית, וכל דין שביעית יהיה לששית, דהכי קאמר רחמנא: דשביעית מתחלת קודם שנת שביעית, ואם כן הוא כשביעית

תוספות מקשים: אם החיוב של תוספת שביעית נלמד מהפסוק "בחריש ובקציר תשבת", יש כאן רק מצוות עשה, אין כאן לאו, ואם כך, אין בסיס לחיוב מלקות!

עונים התוספות: כאשר אדם נמנע מחרשה לפני השביעית, הוא אינו מקיים מצוות עשה של "בחריש ובקציר". הפסוק מגדיר את משך תקופת השמיטה בצורה חדשה. חשבנו שהשמיטה מתחילה בתחילת השנה השביעית, ב-א' בתשרי, מתברר שהשמיטה מתחילה זמן מה קודם לכן.

רע"א מקשה – אם תוספת שמיטה אוסרת עשיית מלאכות מסוימות הנמשכות אל תוך השמיטה, כיצד ניתן ללמוד משם לתוספת עינוי ביום הכיפורים וכדו'? קושיה זו אינה קשה על בעלי התוספות – מהותה של תוספת שמיטה היא הרחבת קדושת השמיטה מעבר לשנה השביעית. כאמור, דבריו קשים רק על רש"י, האומר שהשביטה עליה הצטוונו בתוספת היא מלאכות המסייעות לשביעית. תירוץ לקושיה זו ניתן למצוא בדברי האור זרוע:

ספר אור זרוע חלק ב - הלכות ערב שבת סימן יז

הא דבעי בראש השנה: ורבי עקיבא, האי "ועניתם את נפשותיכם" למה לי, הכי פירושו: אי לרבי עקיבא נמי לתוספת אתא, הוה ליה לרבויי נמי תוספת שבת וימים טובים ושמיטין מ"תשבתו שבתכם", כמו שדורש ר' ישמעאל, ומאי דוחקיה לאוקומה לקרא דבחריש ובקציר תשבות בשביעית? ומוקי לה התם במילי אחרא, ולית ליה לרבי עקיבא שום תוספת ביום הכיפורים ושבת וימים טובים כי אם דרבנן, בין לפנייהם בין לאחריהם

האור זרוע מסביר את הגמרא כך: רבי עקיבא בהכרח זקוק לשני לימודים נפרדים, האחד לשביעית, והשני לתוספת יום הכיפורים. אבל אם כבר יש לו את התוספת של יום הכיפורים, מדוע יש צורך בלימוד נפרד לתוספת שביעית? הגמרא אומרת שאכן, רבי עקיבא אינו לומד שיש תוספת יום הכיפורים, ואכן אין ללמוד מתוספת שביעית לתוספת בשבתות וימים טובים!

אם נבאר כך, בהחלט ניתן לומר שרבי עקיבא לומד סוג אחד של תוספת: מודל של "שבתת כלים" (שבתת הארץ), אך אינו מקבל שישנו חיוב דאורייתא להרחיב את קדושת השבתות והימים הטובים לימות החול. רע"א הקשה – כיצד רבי עקיבא מסיק מסוג אחד של תוספת לסוג שונה לחלוטין? בעלי התוספות מבארים שאין מדובר בשני סוגים שונים של תוספת. האור זרוע יאמר שאכן, רבי עקיבא אינו סובר שהסוג השני מחויב מן התורה.

שוב לקושיית התוספות במסכת מועד קטן:

אם לפי רש"י תוספת שמיטה היא איסור עשה החל על מלאכות מסוימות, כיצד רש"י מסביר את השאלה אם לוקים על תוספת שמיטה? הריטב"א מתרץ אליבא דרש"י באופן מפתיע:

חיזושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ג עמוד ב

וא"ת והיאך לוקין על עשה, לכך פרש"י ז"ל⁴ ילקה מכת מרדות דרבנן עד שתצא נפשו דומיא דאמרו לו עשה סוכה ואינו עושה

⁴ יש לציין שדברים אלו אינם מופיעים ברש"י לפנינו.

אכן, לפי רש"י הריטב"א נאלץ להסביר שההווה אמינא היא שיתחייב מכות מרדות מדרבנן בלבד! הדברים מעט דחוקים בגמרא, אך מובן מדוע רש"י נאלץ לבאר כך: לשיטתו מדובר על מצוות עשה להימנע מהכנות לשמיטה, ובודאי שאין מלקות על כך!

❖ הרחבות – העמקה נוספת בשאלת המלקות על עבודה בתוספת שביעית

סיכום ביניים:

במסכת ראש השנה (דף ט ע"א) חולקים רבי עקיבא ורבי ישמעאל מהו המקור לכך שמוסיפים מחול על קודש. רבי עקיבא דורש את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" על תוספת שביעית, ומשם מרחיב ליתר שבתות וימים טובים. רבי ישמעאל דורש מהפסוק "ועיניכם את נפשותיכם בתשעה בחודש", שנאמר על יום הכיפורים, למרות שהוא חל ב' בתשרי! על כרחנו שיש להתחיל את צום יום הכיפורים לפני י' בתשרי.

רש"י מבחין בין שני סוגי תוספת שונים:

א. הרחבת משך הזמן הקדוש: לדוגמא: משמעות תוספת יום הכיפורים היא שיום הכיפורים אינו מתחיל ב' בתשרי, אלא לקראת סוף ט' בתשרי.

ב. איסור לעשות מלאכות המשפיעות על הזמן הקדוש: תוספת שביעית אוסרת לחרוש באופן המכין לשביעית, וקצירת יבול השביעית.

לאור מה שלמדנו ביחידה הקודמת, הבחנה זו איננה מפתיעה. אם איסורי השמיטה חלים על הקרקע, אך הגיוני הוא שמודל תוספת שביעית יהיה דומה לשביתת כלים: איסור לעשות מלאכות שיעשו את פעולתן בזמן הקדוש. מכיוון שיש עניין בפני עצמו לנצל את הקרקע בשמיטה, סביר שיהיה איסור לגרום להשפעה זו, או להרוויח ממנה, גם לפני ואחרי השמיטה.

רע"א מקשה: לפי רבי עקיבא, המקור לתוספת שביעית היא השמיטה. אם נלמד מן השמיטה ליתר שבתות וימים טובים, נוכל להסיק איסורי מלאכה, האסורים בשמיטה, בלבד. אם כך, לפי רבי עקיבא, מניין שאיסור עינוי ביום הכיפורים חל בתוספת יום הכיפורים?

השפת אמת מתרץ שמשמעות הלימוד של תוספת מחול על קודש היא שהזמן של החול קיבל את קדושת הזמן הקדוש. ממילא יום הכיפורים מתחיל כבר בשלהי ט' בתשרי. אם נכנס יום הכיפורים, יש חובה להתענות. אין מקום לומר שבזמן זה יחולו איסורי מלאכה, אך לא תענית!

ביאור זה של השפת אמת אומר שתוספת מחול על קודש היא כאפשרות הראשונה, מודל של הרחבת הזמן הקדוש לזמן הקודם לו ושאריו. האפשרות של רע"א להבחין בין איסורים שונים מניחה שקדושת הזמן עצמה איננה חלה קודם, אלא רק משפיעה על איסורים מסוימים, בדומה לאפשרות השנייה.

יש לציין לדברי האור זרוע, האומר שאכן לפי רבי עקיבא אין תוספת שבתות וימים טובים מן התורה. רק תוספת שביעית, רק מודל "שביתת כלים", קיים מן התורה.

דבר דומה עולה בהווה אמינא ומסקנה בתוספות. הגמרא במסכת מועד קטן (דף ג ע"ב) שואלת אם לוקים על תוספת שביעית. בעלי התוספת שואלים: אם תוספת שביעית מבוססת על העשה "בחריש ובקציר תשבות", מה ההווה אמינא שילקה על כך? הרי לא לוקים על מצוות עשה!

הריטב"א בשם רש"י אומר שאכן, הכוונה היא למכות מרדות, מדרבנן, על כך שעובר על איסור תורה.

אך בעלי התוספות מבארים שהלימוד הוא שקדושת השביעית חלה על זמן מסוים מתוך השנה הששית. ממילא האיסורים "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" וכו' חלים גם על הזמן הקודם לשמיטה. שאלת הגמרא היא אם לוקים על כך.

חרישה ונטיעה לפני ראש השנה

משנה מסכת שביעית פרק א משנה א

עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית? בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא יפה לפני, ובית הלל אומרים: עד העצרת. וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו

התנאים חולקים עד מתי מותר לחרוש בשדה האילן לפני השמיטה. בית הלל קובעים זמן קבוע ומסוים – עד שבועות. בית שמאי אומרים שהאיסור אינו מוגדר בזמן, אלא בשאלה מהי מטרת החרישה: אם החרישה מועילה לפירות השנה הששית, היא מותרת. אם היא מכינה לשנה השביעית – היא אסורה.

אם מהותה של תוספת שביעית היא במודל של "שביתת כלים" (כדברי רש"י לעיל), לכאורה הצדק עם בית שמאי – יש לבחון אם החרישה מועילה לפירות השנה הששית או השביעית. אם המודל הוא הרחבת שנת

השמיטה מעבר לשנה השביעית, יש הגיון לדבר על זמן מסוים ממנו כבר נכון להתייחס לכניסה לשנה הבאה, ולפי דרך זו דברי בית הלל מסתברים יותר. ברם, אמנם במשנה נאמר שמחלוקתם איננה גדולה כל כך, אך בירושלמי מניחים שבית הלל מחמירים יותר מבית שמאי:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק א הלכה א

ולמה לא תניתא מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל?⁵ פעמים שאין הגשמים מצויין ואין הליחה מצוייה, והוא עתיד לחרוש קודם לעצרת כדברי בית שמאי, ובית הלל אומרים עד העצרת

שתי הערות:

א. הגמרא מניחה שבדרך כלל בית הלל הם המקלים. אם כך, יתכן ויש לדחות את דברינו הקודמים. בית שמאי ובית הלל מסכימים שהחרישה האסורה היא חרישה המועילה לשביעית (לכאורה כשיטת רש"י), אך בית הלל מעדיפים לקבוע יום ידוע בו יפסיקו את החרישה, בכדי למנוע התלבטויות של אנשים בדיוק מתי עליהם להפסיק. כך נשמע מהדברים במשנה בפרק הבא:

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה א

עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית? עד שתכלה הליחה, כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות. אמר רבי שמעון: נתת תורת כל אחד ואחד בידו! אלא בשדה הלבן עד הפסח ובשדה האילן עד עצרת

רבי שמעון אומר שלא יתכן שנגדיר לפי המחשבות של האנשים. זו מערכת שלא תחזיק מעמד. מוכרחים להגדיר מסגרת זמן ברורה עבור האנשים.

ב. מסקנת הגמרא מעלה תהייה על הנקודה הקודמת. המסקנה היא שפעמים שהחרישה הקודמת לשבועות (של השנה הששית) מועילה ליבול השנה השביעית. לכאורה עולה שאכן לפי בית הלל אסור לחרוש החל מהעצרת מכיוון שזהו הזמן בו מתחילה השמיטה, לפני השנה השביעית. ברם, מהמשך דברי הירושלמי נשמע אחרת:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק א

ולמה עד עצרת? עד כאן הוא יפה לפרי, מכאן ואילך הוא מנבל פירותיו. והא תנינן: אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל? עד כאן הוא מעבה את הכורת, מכאן ואילך הוא מתיש את כוחו. ויחרוש? מתוך שהוא יודע שהוא מתיש כחו של אילן, אף הוא אינו מתכוון לעבודת הארץ

כלומר, גם לפי בית הלל אסור לחרוש החל מהזמן בו החרישה מסייעת לפירות הבאים. כפי שהמשנה עצמה אומרת, המחלוקת בין בית הלל ובית שמאי דקה מאוד: האם אסור לחרוש כאשר החרישה מועילה לפירות הבאים, או כבר כאשר איננה מסייעת לפירות הקודמים (ואם היא איננה מסייעת לפירות הקודמים, הרי שבסתר ליבו יודע האדם שהוא מסייע לפירות הבאים). אכן מחלוקת דקה מאוד. אך לפי הירושלמי יוצא שהעיקרון מוסכם: תוספת איסור חרישה מוגדרת לפי התועלת לפירות השמיטה (ברם יתכן והיא תימדד לפי חוסר התועלת לפירות הששית).

נראה שבעלי התוספות אינם מקבלים את הנחת הירושלמי:

תוספות מסכת מועד קטן דף ג עמוד ב

עד עצרת - דהיינו יותר, דבכל מקום בית שמאי לחומרא ובית הלל לקולא לבד מאותן דברים דקחשיב בעדיות וקרובים דברי אלו - קא משמע לן דאין בית שמאי מחמירין אלא מעט על בית הלל

אם כך, מדברי בית הלל נשמע שהרחבת השמיטה עד שבועות היא הגדרת תוספת זמן של השמיטה, ולא הגדרה התלויה בארץ.

האם כל המלאכות אסורות בתוספת שביעית?

בפרק הבא מופיע שגם אחרי הזמן שהחרישה אסורה, הנטיעה מותרת:

⁵ כללית במחלוקת בית הלל ובית שמאי, בית שמאי הם המחמירים. המשנה בפרק ד' בעדויות מונה את המקומות החריגים, בהם בית שמאי מקלים. המקרים כל כך ספורים, שהגמרא תמהה כאשר היא מוצאת מחלוקות שהשמיטו התנאים.

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ו

אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ראש השנה. ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: לשתי שבתות

ביחידה הבאה נעמיק במשמעות משנה זו. דבר אחד ברור: ישנה תקופה משמעותית (מפסח או שבועות ועד החודש הקודם לשמיטה) בה מותר לנטוע ואסור לחרוש. בתוספת שבת ויום הכיפורים לא היינו מעלים על דעתנו שמלאכות מסוימות ייאסרו ואחרות יהיו מותרות. הר"ש תמה על כך:

ר"ש מסכת שביעית פרק א משנה א

הא דתנן לקמן בפרק ב "אין נוטעין ערב שביעית פחות מל' יום לפני ראש השנה", משמע הא ל' יום נוטעין, והשתא נטיעה בתחילה שרי, חרישה אסור! אלא היינו טעמא, דכיוון דלא מהניא לאילן נראה כמתקן שדהו לצורך שביעית ורבינו תם מפרש דלא החמירו בנטיעה, משום דבנטיעה אין תוספת שביעית דאורייתא, אלא בחרישה, ובפרק קמא דראש השנה דרשינן לה מדכתב "בחריש ובקציר תשבות" ומיהו לא יתכן כלל, דממה נפשך דאורייתא היא כחרישה, דבהדיא כתיב "כרמך לא תזמור", וכל שכן נטיעה דהיא עיקר מלאכה טפי!

ר"ת אומר שמכוח תוספת שביעית דאורייתא המלאכות היחידות שנאסרות הן החרישה (לפני) והקצירה (אחרי), כפי ששמע מדברי רש"י לעיל. תוספת שביעית איננה מרחיבה את משך שנת השמיטה. היא אוסרת מלאכות מסוימות, כהכנה לשמיטה.

הר"ש אינו מקבל את זה. הוא אומר שאם יש תוספת שמיטה, היא בהכרח צריכה לחול על המלאכות כולן! ר"ת הביא כראיה לדבריו את הפסוק שהביא ר"ע כמקור לתוספת שביעית: "בחריש ובקציר תשבות". גם אם רבי ישמעאל לומד את תוספת השביעית ממקור אחר, לכאורה עלינו להניח שגדרי האיסור יהיו דומים (או – דומים מספיק כדי שהגמרא לא תטרח להעיר על ההבדל ביניהם).

הר"ש מביא את הפסוק "כרמך לא תזמור". פסוק זה עוסק בדיני השביעית עצמה, לא דיני תוספת שביעית! אפשר לטעון שמחלוקת ר"ת והר"ש היא בדיוק השאלה בה אנו עוסקים. לפי ר"ת, לתוספת שביעית יש דינים משלה. אין להביא ראיות מדיני השמיטה לדיני תוספת שביעית. הר"ש חולק, וסובר שבמהות תוספת שביעית מושכת את קדושת השביעית עצמה לזמן שלפני השביעית. על כן נכון להסיק מהפסוקים שנאמרו ביחס לשמיטה על הלכות תוספת שביעית (ברם, גם הר"ש מודה שביחס לכל מלאכה עשוי להיות טווח זמן שונה, כפי שהוא מסביר שהחרישה נאסרת מוקדם יותר מפני שהיא מועילה לקרקע, בשונה מהנטיעה). וכך מבואר בתורת זרעים (לגר"א פומרנצ'יק, על משניות סדר זרעים, כאן). אפשרות שנייה מובאת בדרך אמונה. היא דורשת נגיעה בפרטי הלכות תוספת שביעית שנעסוק בהם ביחידה הבאה. דבריו יובאו בהרחבה.

❖ הרחבה – ביאור קושיית ר"ש על ר"ת לפי ה'דרך אמונה'

מעניין הוא שר"ת מניח שאם נטיעה הייתה אסורה מדאורייתא, בהכרח היינו משווים את זמנה לזמן של החרישה. ניתן להבין זאת בשני אופנים: א. מהותית התוספת מוגדרת לפי זמן מסוים, אך איננה חלה על כל המלאכות. ב. ר"ת סובר שאין זה סביר שחז"ל יגדירו זמנים שונים למלאכות שונות. זה עשוי לבלבל את האנשים.

סיכום ביניים:

במשניות (מסכת שביעית פרק א משנה א ופרק ב משנה א') חולקים התנאים עד מתי אפשר לחרוש בשדה האילן ובשדה התבואה בשנה הששית. בית שמאי אומרים שחורשים את שדה האילן כל עוד הזריעה מועילה לפרי, ובית הלל אומרים עד העצרת (עד חג השבועות).

לפי הירושלמי עולה שבדרך כלל בית הלל הם המחמירים. יתכן והמשמעות היא שלפי בית הלל תוספת שביעית מגדירה טווח זמן קבוע, ואילו בית שמאי מתייחסים ליעילות העבודה בלבד (עייין בניתוח הדברים לעיל, והשוואתם לדברי בעלי התוספות).

במשנה (פרק ב משנה ו) מפורטת מחלוקת תנאים כמה זמן לפני השמיטה יש להפסיק לנטוע. מבואר שהמחלוקת היא – שלושים יום, שלושים ושלושה ימים, או ארבעים וארבעה ימים לפני השמיטה. לכל הדעות מותר לנטוע זמן רב אחרי שהחרישה נאסרת.

הר"ש תמה על כך: כיצד יתכן שמותר לנטוע בזמן שאסור לחרוש, הרי הנטיעה היא איסור מהותי יותר מאיסור חרישה!

ר"ת חולק על כך, וסובר שמדאורייתא אין איסור נטיעה בתוספת שביעית כלל. הר"ש חולק על כך. הוא אומר שתוספת שביעית חלה על כל המלאכות. אך כל מלאכה נמדדת בהתאם להשפעתה על הקרקע בשביעית. ר"ת מוכיח את שיטתו מן הפסוק שהוא מקורו של רבי עקיבא: "בחריש ובקציר תשבות". הר"ש מוכיח כנגדו מן הפסוק "כרמך לא תזמור", העוסק בשביעית עצמה! מכאן מוכיח בתורת זרעים שר"ת סובר שלתוספת שביעית יש דינים משלה. אין להשוות בין איסורי השביעית ואיסורי תוספת שביעית. הר"ש סובר שתוספת השביעית מושכת את קדושת השביעית לזמן הקודם לה. גדריה בהכרח אמורים לצאת מקבילים לגדרי השביעית עצמה. לכן ניתן ללמוד מן הפסוקים שנאמרו על השביעית על גדרי תוספת שביעית. מעניין הוא שר"ת מניח שאם נטיעה הייתה אסורה מדאורייתא, בהכרח היינו משווים את זמנה לזמן של החרישה. ניתן להבין זאת בשני אופנים: א. מהותית התוספת מוגדרת לפי זמן מסוים, אך איננה חלה על כל המלאכות. ב. ר"ת סובר שאין זה סביר שחז"ל יגדירו זמנים שונים למלאכות שונות. זה עשוי לבלבל את האנשים.

תוספת שביעית – דאורייתא ודרבנן

המשך עיון בסוגיה במסכת מועד קטן מעלה תמונה מורכבת יותר:

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד ב

הלכה למשה מסיני היא, דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתי: עשר נטיעות, ערבה, וניסוך המים - הלכה למשה מסיני. - אמר רבי יצחק: כי גמירי הלכתא - שלשים יום לפני ראש השנה, ואתו הני תקון מפסח ומעצרת. ואתנו בדידהו: כל הרוצה לבטל - יבוא ויבטל. והני הלכתא נינהו? קראי נינהו! דתניא: בחריש ובקציר תשבת, רבי עקיבא אומר: אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית - שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אלא חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית, וקציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות - אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהיא מצוה. אלא: הלכתא לרבי ישמעאל, קראי לרבי עקיבא. אמר רב אשי: רבן גמליאל ובית דין סברי לה כרבי ישמעאל דאמר הלכתא גמירי לה, וכי גמירי הלכתא - בזמן שבית המקדש קיים, דומיא דניסוך המים, אבל בזמן שאין בית המקדש קיים - לא

סוגיה מעט ארוכה וסבוכה. נבאר בקצרה את המהלך והמסקנה: הגמרא מציגה שני מקורות לכך שתוספת שביעית דאורייתא: לפי רבי עקיבא: מהלימוד של "בחריש ובקציר תשבות".

לפי רבי ישמעאל: ישנה הלכה למשה מסיני, האוסרת מלאכה בתוספת, ומתירה חרישה סביב עשר נטיעות (את ההלכה המסוימת של עשר נטיעות נבאר בהמשך). הלכה למשה מסיני זו חלה רק על שלושים הימים לפני ראש השנה. כל הרחבה מעבר לכך היא מדרבנן בלבד. למסקנת הגמרא, ההלכה למשה מסיני אומרת שתוספת שביעית דאורייתא חלה רק בזמן שבית המקדש קיים. לפי רבי עקיבא לכאורה המקור של תוספת שביעית הוא מן הפסוקים, ולכן לשיטתו תוספת שביעית חלה גם בזמן שאין בית המקדש קיים. הרמב"ם פוסק כרבי ישמעאל:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה א

עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית, ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה, וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח, ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה.

אם כך, תוספת שביעית דאורייתא היא בשלושים הימים לפני השמיטה בלבד. כל הדינים שלמדנו לעיל ביחס להרחבות של תוספת שמיטה מעבר לכך הן מדרבנן בלבד. מצד שני, הרמב"ם מבאר שהאיסור הוא "מפני שהוא מתקנה לשביעית". לכאורה כדברי רש"י שלמדנו לעיל. כיצד ניישב בין שני הצדדים הללו? אם תוספת שביעית מוסיפה שלושים ימים נוספים לשביעית, לכאורה מלאכות הקרקע אסורות, ללא קשר לתיקון המסוים לשביעית. אם גדר האיסור הוא התיקון לשביעית, מדוע שהאיסור יחול על שלושים ימים בלבד? הרב פיינשטיין מסביר שדברים אלו עומדים בעומק מחלוקת רבי עקיבא ורבי ישמעאל:

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קל

יש חלוק בגדר האיסור בין אם ילפינן מקראי או מהלכה, דאם מהלכה הוי האיסור על הימים שניתוסף עוד ל' יום לדין שנת השביעית, והוי גדר האיסור דל' יום מצד הימים בעצמן כמו איסור דשנה שביעית, ולא מצד שנכנס החריש לשביעית

אבל אם מקראי, הוי האיסור מחמת שהיא בשביל שביעית, אבל מצד הימים בעצמן היה מותר עד ראש השנה, דעדיין אינו שביעית, רק שאף בששית אסור חרישת שביעית

ולכן כשהחרישה היא בשביל הפסד הנטיעות ולא לצורך שביעית, כמו בעשר נטיעות, יש חלוק: דאם מהלכה, הוה ליה לאסור בל' יום, כמו שאסור בשביעית עצמה, כיון דעצם הימים אסורין, ולכן הוצרך ההלכה להתיר בעשר נטיעות בתוספת ה' יום. אבל אם מקראי, ידעינן ממילא שמוותר עד ראש השנה, דאינו חרישת שביעית, דהא בשביל תועלת היום הוא חורש, שלא יפסדו, ועצם הימים מותרין, ולא בעי על זה הלכה להתיר, ולכן לרבי עקיבא, שיליף מקראי, מותר בעשר נטיעות אף בלא הלכה

הרב פיינשטיין מסביר כך:

רבי עקיבא לומד "בחריש" – המכין לשביעית, "ובקציר" – של פירות ותבואת שביעית, כפי שמפרש רש"י. כלומר, רבי עקיבא לומד מודל של "שביית כלים", ולא של הרחבת זמן השמיטה מעבר לשנה השביעית. ממילא אין זמן מוגדר בו מלאכות מותרות או אסורות – הכל לפי המלאכה. אם המלאכה היא מלאכת ששית או שמינית, היא מותרת. אם היא מלאכת שביעית – היא אסורה.

רבי ישמעאל לומד הלכה למשה מסיני שלשלושים הימים לפני השביעית יש דין של תוספת שמיטה. האם מותר לחרוש באותה עת חרישה המסייעת לפירות הששית? את זאת לומד רבי ישמעאל מהלכה למשה מסיני משלימה, שהאיסור אינו חל על "עשר נטיעות". כלומר – על מלאכות שהן עבודות השנה הששית.

אם כך, לפי רבי עקיבא גדר התוספת הוא איסור לבצע מלאכות המסייעות לשנה השביעית.

לפי רבי ישמעאל גדר התוספת הוא תוספת שלוש יום לזמן השביעית. מכיוון שהמלאכות האסורות באותה עת הן מלאכות המסייעות לשנה השביעית, חז"ל הרחיבו והוסיפו מלאכות המקדמות את עבודת השביעית גם לפני ל' היום הללו.

אך שבה קושייתנו שהקשנו לעיל: מדוע יש מלאכות האסורות בשביעית, אך מותרות בחודש אלול של השנה הששית? הגע עצמך: בזמן תוספת שבת, האם אנו מעלים על דעתנו שרק מלאכות המכניות לשבת אסורות? אם מודל האיסור של תוספת שמיטה הוא הרחבת זמן השמיטה לחדש לפני השביעית, מדוע רק התיקון לשביעית אסור? הרב פיינשטיין מסביר:

ודאי הוא מדין תוספת זמן ... ומכל מקום צריך דווקא לזה שהעבודה תועיל רק לשביעית משום דהא גם בשביעית אינו איסור מלאכה אלא מטעם שמועיל לשביעית, דהויא מלאכת שביעית שבשדה. אבל לחפור בעלמא בקרקע מותר בשביעית!

.... אם כן נמצא שאם היה אפשר לעשות בשביעית מלאכה השייך לששית היה מותר, דמלאכת ששית ודאי אינה שייכת להיחשב מלאכת שביעית, והויא כמלאכה בעלמא שמותר. ולכן אין שייך לאסור בתוספת שביעית מלאכה המועלת לששית, כיון שהיה מותר לעשות זה בשביעית עצמה, ולכן רק מלאכה המועלת רק לשביעית שעושה אותה בשביל שביעית שייך לאסור גם בתוספת, כיון שזה מלאכת שביעית האסורה בשביעית, ולא מלאכה שתועיל לששית, אף שאיסור התוספת הוא תוספת זמן לאסור גם ברגע ההוא לרבי ישמעאל שמהלכה נאסר התוספת, אם כן אפשר לומר שהחידוש היה שצריך להוסיף עוד ימים שיהיו קדושים כשביעית, ואם כן היה אסור גם עבודה שמועלת לימים ההם כמו שאסור בשביעית מלאכה שלצורך שביעית, דהא גם ימי התוספת הם כשביעית ממש, ולכן הוצרך ההלכה לחדש היתר נטיעות

הרב פיינשטיין מעלה כאן נקודה יסודית: המלאכות האסורות בשמיטה אסורות מצד התועלת שהן מועילות לקרקע בשנה השביעית. אם כך, עלינו להבחין בין שני דברים: משך הזמן בו השמיטה חלה, והגדרת המלאכות האסורות. המלאכות האסורות, בכל השמיטה, הן מלאכות המשבחות את פירות השנה השביעית. האיסור מתחיל מחודש אלול של השנה הששית ועד סוף השנה השביעית (לגבי מוצאי שביעית נדון בהמשך). המלאכות האסורות בזמן הזה הן מלאכות המשפרות את תבואת השביעית. לכן, לדוגמא, אין איסור לחפור בור מים לשתייה בשמיטה. אמנם בהלכות שבת יתכן זה ייאסר משום מלאכת חורש, אך בשמיטה המלאכות מוגדרות לפי השפעתה על היבול. אילו הייתה אפשרות לעשות מלאכות בשנה השביעית שישפרו את תבואת השנה הששית, המלאכות הללו גם היו נאסרות. לכן באלול של השנה הששית השמיטה כבר התחילה, אך המלאכות האסורות באותה עת הן מלאכות המשפרות את פירות השנה השביעית, בלבד.

ובכל זאת, ראוי לשאול – אם אכן השמיטה מתחילה בא' אלול, מדוע להניח שרק מלאכות המסייעות לתבואת ופירות השנה השביעית אסורות? התשובה לכך טמונה בהלכה למשה מסיני של עשר נטיעות –

משם אנו למדים שגדר האיסור הוא עשיית כל מלאכה המסייעת לפירות השנה השביעית, ואין איסור לעשות מלאכות המשפרות את פירות השנה הששית. אחר הדברים האלה מובן יותר מדוע ל' יום הם מדאורייתא, ומעבר לכך דרבנן. אם אסור לעשות כל מלאכה המשפרת את השדה לקראת השנה השביעית, קשה להבין את משמעות הל' יום – לכאורה כל חרישה המכינה את תבואת השביעית תאסר, כפי שהרב פיינשטיין מבאר בשיטת רבי עקיבא! הרב פיינשטיין מסביר, וכן מבהיר את היחס בין תוספת שביעית ותוספת שבת וימים טובים:

ולכן כיון שהאיסור הוא על הזמן ... ילפינן שפיר גם תוספת שבת ויום טוב, שצריך לאסור גם מעט בחול חשיבות יום, כמו בשביעית ל' יום שהוא חשיבות שנה ... בשבת ויום טוב גם מלאכה שאינו מועיל לשבת, משום דבשבת ויום טוב אסור כל מלאכה, אף לתועלת חול, לכן גם בתוספת נאסר זה ...

כלומר, כשם שבשבת יש זמן מסוים שצריכים להוסיף כדי שהתוספת תהיה ניכרת (על כך עיינו ביחידה 27 מהלכות שבת), כך לפני השמיטה יש להוסיף ל' יום, כדי שהתוספת תהיה פרופורציונלית לשנת השמיטה.

נשוב ונבאר את דברי הרמב"ם לפי תפיסה זו:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה א

עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית. כלומר, ההלכה למשה מסיני הופכת את מה שמכין לפירות ותבואת השנה השביעית לחלק משנת השמיטה.

לסיכום דברי הרב פיינשטיין:

רבי עקיבא לומד "בחריש" – המועיל לשביעית "תשבות". אם כך, כל חריש המועיל לעבודת השביעית אסור מן התורה, וכל חריש שאינו מועיל לשביעית מותר. ברם, שנת השמיטה מתחילה בשנה השביעית, אין מסגרת זמן המוגדרת כשמיטה מעבר לכך (בשונה מתוספת שבת, לדוגמא). חז"ל אמדו באיזה שלב בשנה הששית צריכים להפסיק לעשות כל מלאכה.

רבי ישמעאל לומד מהלכה למשה מסיני שהשמיטה מתחילה בראש חודש אלול של השנה הששית. במסגרת אותה הלכה למשה מסיני אנו למדים שהמלאכות האסורות, בכל השמיטה, החל מראש חודש אלול של השנה הששית, הן עבודות המסייעות לתבואה ופירות השנה השביעית. מכיוון שתוספת שמיטה מוגדרת כך, חז"ל הרחיבו את האיסור למלאכות המסייעות לשנה השביעית הנעשות גם לפני ראש חודש אלול.

הגרש"ז חולק על כל זאת:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מח

באמת אינו כן, וגם אליבא דר' עקיבא נקטינן שכך היתה הלכה למשה מסיני דלא אסרה תורה אלא תוך ל' יום לפני שביעית ולא קודם

כלומר, אמנם רבי עקיבא מבוסס על דרשת הפסוק. אך גדריו מבוססים על אותה הלכה למשה מסיני שרבי ישמעאל למד, ולפיכך גדרי האיסור זהים. גם הוא מבחין בין גדרי תוספת ל' יום ותוספת מעבר לכך בצורה דומה:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מח

אך יש להדגיש דתוספת של ל' יום חלוק מתוספת של פסח ועצרת, שהרי מבואר דאסור לנטוע בזמן הבית אפילו אילן סרק תוך ל' יום, גם אם הקליטה שתהא לאחר שתי שבתות יהיה עדיין לפני ראש השנה, ואף על גב שהנטיעה היא לתמיד, ואינה כלל לצורך שנה שביעית, וגם לא לדבר שנוהגת בו קדושת שביעית, שהרי אין קדושת שביעית נוהגת בעצים, ואפילו הכי אסור, והרי זה דומה במקצת לתוספת של שבת ויום הכיפורים דאסור מחמת עצמו, ואילו חרישה דאסרינן מפסח ועצרת הוא רק מפני שזה לצורך שנה שביעית

כלומר: התוספת המתחילה בראש חודש אלול היא בעצם תחילת השמיטה (המודל המקביל לתוספת שבת ויום טוב). איסורי המלאכה הקודמים לכך אסורים במודל של "שביתת כלים" – האיסור לעשות מלאכות שיפעלו על תבואת ופירות השנה השביעית.

נפקא מינה לדוגמא הן מלאכות שאינן מסייעות לפירות השנה השביעית, כמו נטיעת עצי סרק. הגרש"ז מראה שהן אסורות מצד עצמן בחודש הקודם לשנה השביעית, למרות שאין בהן תועלת חקלאית לפירות השמיטה.

לסיכום:

במסכת מועד קטן (דף ג ע"ב) מובאת מחלוקת מהו המקור לתוספת שביעית:

לפי רבי עקיבא: מהלימוד של "בחריש ובקציר תשבות".

לפי רבי ישמעאל: ישנה הלכה למשה מסיני, האוסרת מלאכה בתוספת, ומתירה חרישה סביב עשר נטיעות (את ההלכה המסוימת של עשר נטיעות נבאר בהמשך). הלכה למשה מסיני זו חלה רק על שלושים הימים לפני ראש השנה. כל הרחבה מעבר לכך היא מדרבנן בלבד.

למסקנת הגמרא, ההלכה למשה מסיני אומרת שתוספת שביעית דאורייתא חלה רק בזמן שבית המקדש קיים. לפי רבי עקיבא לכאורה המקור של תוספת שביעית הוא מן הפסוקים, ולכן לשיטתו תוספת שביעית חלה גם בזמן שאין בית המקדש קיים.

הגרש"ז אומר שהתנאים מסכימים שבמהות שנת השמיטה מתחילה בראש חודש אלול של השנה הששית. לדוגמא, אסור לנטוע אפילו עצי סרק בזמן זה. הזמנים הקודמים לכך אסורים מדרבנן, במודל של "שביתת כלים", דהיינו – על פי השפעתם על יבול השנה השביעית.

באגרות משה מסביר שמחלוקת רבי עקיבא ורבי ישמעאל טומנות בחובן את החקירה שלנו:

רבי עקיבא לומד מודל של "שביתת כלים". האיסורים הם נקודתיים – איסור חרישה המועילה לשמיטה, איסור קצירת יבול השמיטה. אין הרחבה לזמן קדושת השביעית. יש איסור לבצע מלאכות מסוימות המשפיעות (ומושפעות) מהשביעית.

רבי ישמעאל לומד שיש להרחיב את השמיטה שלושים ימים נוספים. מדוע, אם כך, רק מלאכות המכינות לשמיטה אסורות באותה עת?

הרב פיינשטיין מסביר: המלאכות האסורות בשמיטה הן מלאכות המשפיעות על יבול השביעית. זה נכון גם בתוספת שביעית: קדושת שביעית חלה, אך המלאכות האסורות הן המלאכות המשפיעות על יבול השמיטה (וזה רמוז בהלכה למשה מסיני של עשר נטיעות, שמשמעה: בזמן תוספת שביעית, מותר לחרוש בשדה בה באופן מובהק משפיעים על פירות הששית ולא השביעית).

אך לפי רבי ישמעאל, זמן תוספת שביעית הוא ל' יום. מהות התוספת היא איסור להשפיע על פירות השביעית במסגרת הזמן הזה.

הרמב"ם פוסק כרבי ישמעאל. תוספת שביעית דאורייתא היא רק החל מראש חודש אלול. כל ההרחבות הקודמות לכך הן מדרבנן בלבד. מצד שני, הרמב"ם מנסח "מפני שהוא מתקנה לשביעית". לכאורה משמע שיש לאסור מן התורה כל מלאכה המשפיעה על יבול השנה השביעית! מדוע שזה יוגבל לשלושים הימים הללו בלבד?

הרב פיינשטיין מבאר בהתאם לשיטתו: זמן התוספת הוא שלושים יום. מהות התוספת היא לעשות מלאכות המכינות לשביעית.

תוספת שביעית לאחריה

משנה מסכת שביעית פרק ו משנה ב

עושין בתלוש בסוריא, אבל לא במחור: דשים וזורין ודורכין ומעמרין, אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקים כלל. אמר רבי עקיבא: כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל עושין אותו בסוריא

"סוריא" הוא האזור הצפון-מזרחי שכבש דוד, והלכתית קיבל מעמד של "כיבוש יחיד". כלומר, מבחינת ההלכות התלויות בארץ סופח לארץ באופן חלקי בלבד. המשמעות המעשית היא שחז"ל חייבו בו את המצוות התלויות בארץ בצורה רחבה יחסית, אך לא ברמה של ארץ ישראל. בירושלמי מבררים במה משנה זו עוסקת:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ו הלכה ב

מה נן קיימין? אם בפירות ששית שנכנסו לשביעית – אפילו בארץ מותר! אם בפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית, לחרוש מותר ולקצור אסור! אלא כי אנן קיימין בפירות שביעית בשביעית

הגמרא אומרת שמה שנאסר בסוריא הוא הטיפול בקרקע בשנה השביעית בלבד.

איננו עוסקים בהלכות סוריא כרגע. מה שמעניין אותנו הוא האמירה ביחס לפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית. רוב הפרשנים מפרשים שהמשפט הזה נאמר בתמיה:

פני משה מסכת שביעית פרק ו הלכה ב

אם בפירות של שביעית שיצאו למוצאי שביעית, קשיא: לחרוש לכתחילה מותר במוצאי שביעית, ולקצור אסור?! בתמיה, ואמאי לא יהא קוצר מפירות אלו במוצאי שביעית?

לכאורה הדברים תמוהים, כפי שמקשים אחרונים רבים:

דרך אמונה⁶ - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ב הלכה א

בחזון איש הקשה ממ"ש בירושלמי פרק ו ה"ב גבי עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר: אם בפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית, לחרוש מותר ולקצור אסור? בתמיה, אלמא דמותר עבודה במוצאי שביעית אפילו בפירות הקדושין בקדושת שביעית! וי"ל דסוגיית הירושלמי כרבי ישמעאל דלא דריש לקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית ... לפי זה י"ל דהתורת כהנים דקאמר דמשיצא שביעית מותר הוא כרבי ישמעאל

למדנו לעיל שרבי עקיבא דורש "בחריש ובקציר" – לאסור קציר היוצא למוצאי שביעית. הרב קנייבסקי מסביר שזו דעת רבי עקיבא. רבי ישמעאל החולק דורש רק שהשמיטה מתחילה בראש חודש אלול של השנה הששית, אך היא מסתיימת בסוף השנה!

אם כך, אמנם יש דין של קדושת שביעית על פירות השמיטה, אך אין איסור מלאכה בשנה השמינית. (כאמור, במשנה מדובר על סוריא. לפי רוב הראשונים יש איסור מלאכה בשביעית בסוריא, אך אין קדושת שביעית על הפירות. אם כך, אם אין קדושת שביעית על הפירות, ואין איסור מלאכה, הרי שאין משמעות לתוספת במוצאי שביעית. וראו בהרחבות).

❖ הרחבות – סוריא בשנה השמינית

נראה שבעלי התוספות חולקים על הירושלמי:

תוספות מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

ורבי ישמעאל מוסיפין מחול על הקודש מנא ליה - תימה לר"ת, הא אמרינן פרק קמא דמועד קטן "הלכתא לרבי ישמעאל קראי לרבי עקיבא", דעשר נטיעות הלכה למשה מסיני, וכיון דהלכתא למשרי ילדה, ממילא זקנה אסורה! ותירץ ר"ת דהכא מיבעי ליה: בתוספת של אחר שביעית מנא ליה? ובחנם דחק והשתא לרבי ישמעאל איצטריך קרא משום שבת ויום טוב, ואיצטריך הלכתא למשרי ילדה

ר"ת אומר שהלימוד המובא בראש השנה נועד ללמד מניין לרבי ישמעאל יש תוספת שביעית אחריה. אם כך, גם רבי ישמעאל סובר שיש תוספת שביעית אחריה. בעל המאור מסביר כדבריו:

המאור הקטן מסכת ראש השנה דף ב עמוד א

הלכתא לר' ישמעאל תוספת שלפני שביעית, וקראי תוספת של אחר שביעית אך הראב"ד חולק:

כתוב שם לראב"ד מסכת ראש השנה דף ב עמוד א

אמר אברהם: לא כדברי זה, ולא כדברי זה צרפתי שאמר דהך דרשא דרבי ישמעאל אתוספת דלאחר שביעית קאי, כי הם דברי תועה, שאין לשביעית תוספת לאחריה. וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית שהוא אסור לאו תוספת הוא, אלא מפני שנדון אחר שליש ותבואת שביעית ממש היא. וכל הנוטה מזה תועה הוא אלא הכי קאמר: מנא ליה תוספת בשום מקום דליצטריך ליה למימר ואל תתמה שהרי מוסיפין מחול על הקודש וזה הפירוש האמתי

הראב"ד סובר שגם לפי רבי עקיבא אין תוספת שביעית לאחריה. יש רק דין של קדושת פירות שביעית. רבים מן הפירות הללו יאכלו בשמינית. מבחינה זו ניתן לזהות קיום של דיני השמיטה בשנה השמינית. אך אין "תוספת" במובן של איסור מלאכה.

אם נשוב לדברי רש"י שלמדנו בתחילת השיעור, אולי נכון לקרוא אותם בצורה שונה:

רש"י מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

וקציר של שביעית - כגון תבואה שהביאה שליש בשביעית - אתה נוהג בה מנהג שביעית בשמינית

עכשיו שאנו ערים לשאלה, יתכן וכוונת רש"י היא כדברי הראב"ד. התבואה שהביאה שליש בשביעית קדושה בקדושת שביעית. אין כאן רמז לכך שיש איסורים אחרים, מלבד ביחס הנכון לפירות השביעית. אך הרשב"א מרחיב את האיסור:

⁶ ספרו של הרב חיים קנייבסקי שליט"א על ספר זרעים של הרמב"ם.

חידושי הרשב"א מסכת ראש השנה דף ט עמוד א

וקציר של שביעית היוצא לשמינית. פרש"י ז"ל קציר שהביא שלישי בשביעית, ויש להקשות, דאם כן מאי שנא משום תוספת שביעית, האי מדינא מיסר אסירא, דבתר שביעית שדינן לה, דכל תבואה בתר שתא דהביאה בו שלישי שדינן לה! ...וי"ל דהכי קאמר רחמנא: בקציר היוצא משביעית לשמינית, שבות בו, ולא תעשה מלאכה בשדה בשבילו, שלא תעדור ולא תנכש בשדה מחמתו, וזהו תוספת שביעית בסופו

ודאי שאין איסור להצמיח את הקרקע בשנה השמינית. אם ישנו איסור מעבר לעצם הקדושה בפירות, הרי הוא בהכרח איסור לעשות את מלאכת השנה השביעית, כלומר שיפור פירות השביעית, בשנה השמינית (בדומה למה שלמדנו אודות תוספת שביעית לפנייה).

בעלי התוספות מעירים שבהמשך מובא מקור נוסף לתוספת שביעית אחריה:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף יב עמוד ב

אמר רב אסי אמר רבי יוחנן, ומטו בה משמיה דרבי יוסי הגלילי: אמר קרא: מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסוכות. שנת השמטה מאי עבידתיה בחג הסוכות? שמינית היא! אלא לומר לך: כל תבואה שהביאה שלישי בשביעית לפני ראש השנה - אתה נוהג בו מנהג שביעית בשמינית

התוספות מבארים מדוע יש צורך הן בלימוד "בקציר" והן בלימוד מ"שנת השמיטה בחג הסוכות":

תוספות מסכת ראש השנה דף יב עמוד ב

תימה דלעיל נפקא לן מ"בחריש ובקציר תשבות", קציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית, ופירש בקונטרס כגון תבואה שהביאה שלישי בשביעית, אתה נוהג בה מנהג שביעית בשמינית! וי"ל ... דאי מהכא הוה אמינא דהא דנוהג בה מנהג שביעית בשמינית היינו דקדושת שביעית נוהגת בהם, דאסירא בסחורה וחייבין בביעור ושאר דיני פירות שביעית, אבל לחרוש ולקצור ולעדור אותה תבואה לא הייתי אוסר, דדבר התלוי בעבודת הארץ, כיון דנפקא שביעית שריא אפילו לצורך פירות שביעית. להכי איצטריך ההוא קרא (בכדי שנדע לאסור גם עבודה, ולא רק להחיל קדושה על הפירות). וניחא השתא דדריש מיניה תוספת שביעית, דאי לאו הכי מה תוספת שייך בפירות שגדלו בשביעית במאי דאסירי בשמינית?

בעלי התוספות מצביעים על שני איסורים שונים החלים בשנה השמינית: א. תוספת שביעית - גם חג הסוכות שאחרי השביעית הוא חלק מהשמיטה, מכיוון שאסור לעשות בו את העבודות המשפרות את תבואת פירות השנה השביעית. ב. קדושת פירות שביעית - היבול של השנה השביעית נאכל בשנה השמינית. לכן ההשלכות של קדושת השביעית ממשיכה אל תוך השנה הבאה.

נסכם את הדעות שלמדנו עד כה:

נראה שרש"י והרשב"א חולקים אם לפי רבי עקיבא יש דין של תוספת שביעית, או רק קדושת פירות שביעית. הראב"ד אומר שיש רק דין של קדושת פירות שביעית, בין לרבי עקיבא ובין לרבי ישמעאל. בעלי התוספות ובעל המאור סוברים שגם לפי רבי ישמעאל יש דין של תוספת שביעית בשמינית (וכפי שחידדו תוספות בהמשך, בנפרד ומעבר לקדושת השביעית החלה על הפירות). הרב קנייבסקי אומר שלפי הירושלמי רבי עקיבא ורבי ישמעאל חלוקים בשאלה אם יש תוספת שביעית, או רק דין של קדושת פירות השביעית.

כיצד בעלי התוספות מבארים את הירושלמי? אפשר להציע שלשיטתם הבבלי והירושלמי חולקים. היעב"ץ (הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, תר"פ-תשמ"ב, הרב הראשי של ירושלים ודיין בבית הדין הגדול) מציע פתרון שונה:

משנת יעבץ שמיטה ויובל פרק ג הלכה א (ב, ב)

נראה דמפרש את דברי הירושלמי הנ"ל: "אם בפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית, לחרוש מותר ולקצור אסור", דלא כמו שפירש הגר"א, בתמיה, והיינו דגם לקצור מותר ... אלא מפרש "לחרוש מותר ולקצור אסור" בניחותא, כלומר דרק לקצור אסור במוצאי שביעית

(בהרחבות לעיל הבאנו את ההסבר המלא לדברי המשנה והירושלמי ביחס לסוריא).

בפרק ג' הלכה א' הרמב"ם מפרט את דין תוספת שביעית. הוא אינו מזכיר שיש תוספת גם אחריה. זה מתאים לשיטתו במספר מקומות נוספים:

משנה מסכת שביעית פרק ג משנה א

מאימתי מוציאין זבלים לאשפות? משיפסקו עובדי עבודה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: משייבש המתוק. רבי יוסי אומר: משיקשור

פירוש רבנו נתן⁷ מסכת שביעית פרק ג משנה א

אין זה בשנה הששית, לפי שאין חורשין בה ולא מזבלין את הפירות מן העצרת... כל שכן בשביעית, אלא אמרו "מאימתי מוציאין זבלים" היא בשנה השמינית, לפי שפירות האילן עדיין הן הפקר כדן שביעית, ולא יותר, וגם לא יותר לעבד את האילנות אלא מחצי שבט של שמינית, כמו שאמרו "פירות האילן אסורין לכנוס עד ט"ו בשבט", והיו הצנועין נמנעין מלהוציא את הזבל מתחת בהמותיהן לאשפות בתחילת שנה שמינית כל זמן שהעבריינים מזבלין באיסור

רמב"ם על משנה מסכת שביעית פרק ג משנה א

כבר ידעת שעבודת הארץ בשנה שביעית אסורה, וזבול השדות מכלל עבודת הארץ, ולפיכך אסור לו בשביעית להוציא זבל ולעשות ממנו אשפה חוץ לעיר עד זמן ידוע. רבי מאיר אומר שאותו הזמן הוא כשמפסיקין העבריינים המעבדין את השדות בשנה שביעית, כי לפני כן יחשדהו הרואה אותו מוציא שלעבודת הארץ הוא מוציא ושהוא מעוברי עבירה

רבנו נתן מפרש שהמשנה עוסקת במלאכות האסורות בשנה השמינית. הרמב"ם מפרש שמדובר במלאכות האסורות בשנה השביעית.

הרמב"ם סובר כראב"ד, שאין דין של תוספת שביעית אחריה. יש רק דין של קדושת פירות שביעית, שממילא באה לידי ביטוי בשנה השביעית דווקא. רבנו נתן סובר כבעלי התוספות ובעל המאור, הסוברים שיש דין של תוספת שביעית במלאכות המשפרות את פירות השביעית בשמינית (אמנם גם מהרשב"א עולה כך, אך יתכן והוא מסכים עם הירושלמי שזו שיטת רבי עקיבא בלבד, ואין הלכה כמותו).

לסיכום:

הצגנו שני מודלים של תוספת מחול על קודש:

- א. הרחבת משך זמן הקדושה כמתחילה לפני הזמן המוגדר בכתוב.
- ב. "שביעת כלים" – איסור מלאכות המשפיעות על הזמן הקדוש.

ראינו דיונים רבים שהושפעו מחקירה זו:

- א. המקור "בחריש ובקציר תשבות" – רש"י מפרש דווקא חריש המכין לשמיטה וקציר של פירות השמיטה. מדוע לא להיפך? לכאורה זה מתאים למודל של שביעת כלים (הרב פיינשטיין מבאר שזו שיטת רבי עקיבא, אך רבי ישמעאל חולק על כך, וסובר שמדאורייתא יש הרחבה של ל' יום לשנת השמיטה. הגרש"ז חולק עליו ואומר שאין מחלוקת בין התנאים).
- ב. רע"א מקשה כיצד ניתן להסיק מאיסורי מלאכה של השמיטה לאיסור עינוי ביום הכיפורים? אמנם האור זרוע סבור שאכן לפי רבי עקיבא אין ללמוד עינוי יום הכיפורים מאיסורי מלאכה של השמיטה. אך השפת אמת אומר שהדברים מובנים: כשם שהתורה הרחיבה את מסגרת השמיטה בזמן נוסף, כך הרחיבה את מסגרת השבתות והימים הטובים. ניכר שהם חולקים בשאלה זו: השפת אמת מדבר על הרחבת השמיטה, רע"א מתייחס לאיסורים נקודתיים החלים לפני השמיטה.
- ג. האם לוקים על תוספת שביעית? הריטב"א בשם רש"י אומר שלא, מכיוון שזהו איסור עשה בלבד. ניכר שמבין שהציווי "בחריש ובקציר תשבות" הוא איסור עשה ממוקד. בעלי התוספות אומרים שבודאי שניתן ללקות על תוספת שביעית: זו הרחבת איסורי השביעית לשנה הששית. אם כך יש מקום ללקות על מעבר על איסורי הלאו של השביעית בזמן הקודם לו.

⁷ פירוש משניות מתקופת הגאונים.

- ד. מתי מתחיל איסור חרישה? בית שמאי מגדירים הגדרה בוטנית. משמע שאין מסגרת של זמן תוספת שביעית, אלא מודל של "שביתת כלים". בית הלל אוסרים משבועות (ניתחנו לעיל את הדברים לפי הירושלמי ולפי בעלי התוספות. למסקנה יש מקום לדחות את התלייה במחלוקת זו).
- ה. האם אסור לנטוע אילנות בזמן תוספת שביעית? ר"ת סובר שלא, מכיוון שמה שאסור הוא "בחריש ובקציר", בלבד. הר"ש אומר שודאי שכן – נטיעה היא אחת מהמלאכות המרכזיות האסורות בשמיטה! בתורת זרעים מבאר שר"ת סובר שתוספת שביעית היא מודל של "שביתת כלים", ויש לה את הכללים שלה, ואילו הר"ש סובר שזו הרחבה של זמן השמיטה מעבר למסגרת השנה השביעית.
- ו. באגרות משה מבאר שהרמב"ם פוסק כי השמיטה מתחילה בראש חודש אלול של השנה הששית, אך כותב שהאיסור הוא "מפני שהוא מתקנה לשביעית", כלומר – מה שאסור באותה עת היא השפעה על יבול השמיטה. לאור זאת הוא אומר שרבי ישמעאל סובר שמדאורייתא יש הרחבה לזמן השמיטה, אך האיסורים החלים אז הם איסורים המשפיעים על יבול השביעית (דבר שנכון גם בעבודת השנה השביעית עצמה!). ההרחבות מעבר לזמן זה אלו תקנת חכמים לאסור את המודל של "שביתת כלים" גם מעבר למסגרת הזמן של החודש הקודם לשביעית.

תוספת שביעית לאחריה

האם אכן יש חלות של קדושת השנה השביעית בתחילת השנה שאחריה, או שיש רק קדושת ביבול השנה השביעית, שמטבעו קיים גם בשנה השמינית?

נראה שרש"י והרשב"א חולקים אם לפי רבי עקיבא יש דין של תוספת שביעית, או רק קדושת פירות שביעית. הראב"ד אומר שיש רק דין של קדושת פירות שביעית, בין לרבי עקיבא ובין לרבי ישמעאל.

בעלי התוספות ובעל המאור סוברים שגם לפי רבי ישמעאל יש דין של תוספת שביעית בשמינית (וכפי שחידדו תוספות בהמשך, בנפרד ומעבר לקדושת השביעית החלה על הפירות).

הרב קנייבסקי אומר שלפי הירושלמי רבי עקיבא ורבי ישמעאל חלוקים בשאלה אם יש תוספת שביעית, או רק דין של קדושת פירות השביעית.

המשנה (שביעית פרק ג משנה א) דנה מאימתי מותר להוציא זבל לאשפה. רבנו נתן מבאר שהכוונה היא: ממתני בשנה השמינית מותר להוציא זבלים, מכיוון שזה נחשב סוף עבודת השנה השביעית. הרמב"ם מבאר שהכוונה היא לשנה השביעית, והדיון הוא מתי מותר להוציא זבלים כהכנה לשנה השמינית. הרמב"ם אינו מעלה על דעתו לאסור עבודה בשנה השמינית, בהתאם לשיטתו, שאין איסור מלאכה בתוספת שביעית אחריה, אלא רק חלות של קדושה על הפירות.

ביחידה זו למדנו על מהות תוספת שביעית. ביחידה הבאה נלמד את הלכותיה.